

EPISCOPUS OECUMENICUS
EEN REACTIE VAN ROOMS-KATHOLIEKE ZIJDE
Dr. Ton van Eijk

1

Na lezing van *Episcopus Oecumenicus* van Hans Kronenburg vind ik dat de hooggeleerde heren hem op 26 november in de overvolle senaatszaal in Utrecht wel wat meer lof hadden mogen toezwaaien. Zijn boek is niet alleen een warm pleidooi voor een bisschop in de PKN, het is ook buitengewoon informatief over de discussie die over de wenselijkheid van dit ambt is gevoerd in de NHK en GKN, over het gesprek erover in de internationale oecumene, over de fundamentele vraag naar de legitimiteit van het beroep op de vroegchristelijke kerk in deze en andere zaken en over de ordinatie-liturgieën van een aantal kerken. Behalve de *Fundgrube* die de 1737 voetnoten vormen en enkele bijlagen, zijn er nog de talrijke klein geletterde excursen in de tekst zelf. Kronenburg laat het niet bij een doortimmerd theologisch pleidooi; hij doet ook een concreet voorstel: hij wil in zeven stappen naar negen bisdommen met als basis even zovele Algemene Classicale Vergaderingen (ACV). Kortom, ik heb grote bewondering voor de wijze waarop deze predikant de eerste vijf jaren van zijn emeritaat heeft ingevuld.

2

In de bundel voor Nico van den Akker, *De bisschop – kerkscheidend of kerkverenigend?* (Delft 2002) heb ik gesproken van het dilemma waarvoor m.i. het gereformeerd protestantisme staat wanneer het de kant van de bisschop uit gaat denken. Het onderkent van de ene kant dat in het ambt van predikant episcopale functies behouden zijn, van de andere kant ziet het de ‘gelukkige inconsequentie’ ook in de classis, die collegiaal *episkopè* uitoefent. Men heeft dan de keuze ofwel de predikant bisschop te noemen ofwel de collegiale *episkopè* van de classis in een persoon te concretiseren. In het eerste geval heeft men weliswaar de situatie hersteld van de vroegchristelijke kerk van vóór de 4e eeuw (alle ambten in één plaatselijke gemeente), maar heeft men voor het kerkregiment niets meer gewonnen dan een eventuele *upgrading* in de nomenclatuur van de predikant. In het tweede geval kan er wel degelijk iets veranderen. K. kiest voor deze tweede mogelijkheid. Dan dient er wel voor gewaakt te worden dat die bisschop niet los raakt van een plaatselijke gemeente. Zeker wanneer die bisschop niet functioneert binnen één classis (daarvoor wordt in de dialoog van gereformeerden en anglicanen [*God’s Reign and our Unity*] gekozen), maar binnen een verband van classes (ACV) functioneert. Want het bisschopsambt is in de traditie van de kerken die het bewaard hebben een plaatselijk ambt. Dat was het bij Ignatius, en waarschijnlijk bij Irenaeus en Cyprianus ook nog, en zo wordt het ook na het ontstaan van het parochiesysteem genoemd. De bisschop wordt in de RKK, de OKK, in de Orthodoxie en de Anglicana nog steeds beschouwd als de eerste ambtsdrager en het bisdom als de grondeenheid van de kerk. Dat het een plaatselijk ambt is, is weliswaar in de meeste gevallen een geografische fictie, maar dat doet aan het ecclesiologisch gewicht van het bisschopsambt niets af. Dat ontleent het namelijk niet aan het territorium waarbinnen het wordt uitgeoefend. De bisschop in de PKN zal dus een plaatselijk predikant moeten zijn en blijven, omdat hij juist uit dien hoofde zulke belangrijke functies uitoefent als de woordverkondiging en sacramentsbediening. Dat zijn ook in het profiel dat K. van de bisschop schetst belangrijke functies (469, c en d); uit de uitleg van het *sandwich*-model waarin deze functies worden geordend staat de liturgische rol (Ignatius) centraal (383-384). Ik herinner eraan dat ook in de opsomming van functies van de bisschop in *Lumen Gentium* (20) deze twee voorop staan, en dat die van bestuur of leiding op de derde plaats worden genoemd. (Die laatste functie blijkt

bij K. geheel te ontbreken; de bisschop is dan ook geen voorzitter van de ACV [479] – vrees voor een hiërarchische verhouding?)

Nog even over de functies van de bisschop. Die van *pastor pastorum* is K. zeer dierbaar. Ik heb hierbij twee opmerkingen

- De eerste is van grammaticale aard. De titel *pastor pastorum* als aanduiding van een persoonlijk uitgeoefende *episcopè* is K. dierbaar. Ik wil er nog een op wijzen dat deze uitdrukking, evenals *servus servorum* (die bij hem ook een keer valt) een hebraïsme is en een superlatief (overtreffende trap) aanduidt. Zo betekent *canticum canticorum* ‘het hoog(st)elied’, en is *servus servorum* de aanduiding van wie het meest dienaar is (de paus tekende daarmee). In *pastor pastorum* is deze genitief dan ook geen aanduiding van een lijdend voorwerp van wie *pastor* wordt genoemd.
- In teksten van Vaticanum II (m.n. die elke gaan over resp. het ambt van de presbyters [*Presbyterorum Ordinis*] en dat van de bisschoppen [*Christus Dominus*] alsook in recenter documenten [*Pastores dabo vobis*, 1992, nr.16-17; *Pastores gregis*, 2003, nr.47 wordt veel aandacht besteed aan de verhouding tussen de bisschop en zijn presbyters (minder aan die tussen deze en de permanente diakens, in het geheel niet aan die met de pastorale werk[st]ers – dat laatste is begrijpelijk: de band met de bisschop is immers gebaseerd op de wijding en een pw wordt niet gewijd). Opvallend is het gebruik van de metafoor van het gezin: de verhouding bisschop - presbyter wordt gezien zowel als een tussen broeders als tussen vader en zoon. En bovendien: die verhouding wordt niet gekenschetst als collegiaal; de enige vorm van collegialiteit die de RKK kent is die tussen bisschoppen; presbyters kunnen hun bisschop alleen maar adviseren (bv, in de bisdommelijke priesterraad), zoals leken in een parochieraad de pastoor alleen maar kunnen adviseren.

3

Het voorstel van K. beperkt zich in feite tot de PKN, d.i. tot de kerk op nationaal niveau. Met het Limarapport zegt K. dat de bisschop een verbindingsschakel is tussen zijn kerk en de Kerk van alle (tijden en) plaatsen; het is een van de zeven punten van het profiel van een bisschop (381, 469). Maar net zo min als in het Limarapport maakt hij duidelijk hoe die verbinding concreet gestalte moet krijgen. Dat lijkt me ook niet zo eenvoudig zolang de bisschoppen van de PKN niet minstens binnen de eigen kerkfamilies (de WARC en de LWF) aanspreekbare collega's hebben, d.i. zolang niet minstens binnen de bij de PKN betrokken kerkfamilie de bepleite episcopale structuur is ingevoerd.

Ter vergelijking: in de rooms-katholieke kerk representeert een bisschop tegelijk de universele kerk in zijn lokale kerk en zijn lokale kerk in de universele. Deze formulering is van de katholieke theoloog H.-M.Legrand; K. neemt deze over (365, zonder hier naar L. te verwijzen) en noemt haar ‘oecumenisch’. Met zijn wijding wordt een bisschop meteen leider van zijn plaatselijke kerk én lid van het college van bisschoppen dat in vereniging met de bisschop van Rome de hele Kerk bestuurt. Hij is verantwoordelijk voor het geloof in *zijn* kerk en voor het geloof van *de* Kerk. Het college van bisschoppen of de bisschoppelijke collegialiteit staat in functie van de gemeenschap van de kerken (*communio ecclesiarum*). Zo is de bisschop een band van zichtbare eenheid in zijn kerk en tussen de kerken. Die eenheid heeft niet alleen betrekking op bestuur of leiding, maar op de eerste plaats op geloof.

Deze eenheid in geloof brengt mij op een kritische opmerking t.a.v. mijn eigen kerk. Een zwak punt in de feitelijkheid van het collegiale bestuur van de wereldwijde Romana is hierin gelegen dat de oriëntatie op het universele maar al te vaak de vorm aanneemt van oriëntatie op het centrale, op het pausschap en het daarmee verbonden (centrale) bestuursapparaat, te weten de Romeinse curie.

Daar komt nog bij dat de hoogste rangen in dat apparaat worden ingenomen door

(aarts)bisschoppen, die slechts in naam bisschop zijn van een lokale kerk - zij zijn nl. bisschop van een bisdom in Noord-Afrika of het Midden-Oosten dat sinds de 7e eeuw niet meer bestaat. Volgens het *Annuario Pontificio* van 2000 is 43% van alle bisschoppen niet aan het hoofd van een diocees (Legrand in *Le ministère des évêques*, 2001, 209) – en daarvan is 17% emeritus.

Wat in de rooms-katholieke kerk eenheid in geloof is, heeft niet alleen uiteraard universele gelding (het gaat om *het* geloof van *de* Kerk), maar wordt ook centraal bepaald. Laat ik aan de hand van concrete voorbeelden duidelijk maken wat dit betekent. Eenheid in eucharistisch geloof houdt ook in: eenheid in discipline op het punt van de volledige deelname aan de eucharistie. Een bisdom, laat staan een parochie, heeft dus niet dezelfde vrijheid die volgens de ordinantiën van de PKN de kerkenraad heeft om te bepalen wie mogen deelnemen. De regels dienaangaande gelden voor de universele kerk en zijn in het Wetboek van 1983 en het Oecumenisch Directorium van 1993 vastgelegd. En wanneer men de wijding van vrouwen een geloofspunt maakt (de RKK heeft zich het laatste decennium ondubbelzinnig in die richting uitgesproken) houdt dat in dat die wijding in de hele RKK is uitgesloten.

We hebben hier te maken met het probleem van de verhouding tussen eenheid en verscheidenheid. Wat moet tot de vereiste eenheid in geloof gerekend worden en wat is binnen die eenheid legitieme verscheidenheid? Dat zijn vragen die de PKN in een bepaalde richting heeft opgelost, die de RKK op haar manier oplost en waarmee andere kerkfamilies worstelen. ik denk hier aan de Anglicaanse gemeenschap, die lijkt te breken door de kwestie van de homoseksualiteit (en de wijding van bisschoppen van die geaardheid), en van de Unie van Utrecht, waarin over de kwestie van de wijding van de vrouw al een breuk ontstaan is (de Polish National Church in de VS heeft zich om die reden kortgeleden afgescheiden).

In een PKN zoals K. zich die voorstelt ligt de verhouding tussen eenheid en verscheidenheid nog complexer. niet alleen de bisdommen zullen van elkaar verschillen, maar ook de gemeenten daarbinnen; het zwaartepunt van de ecclesieologie blijft nl. op de gemeenten liggen, of men nu meer hervormd of meer gereformeerd denkt .Dat is voor K. immers het ook in een episcopale kerkstructuur onmisbare congregationale element.

4

De sacramentaliteit van het bisschopsambt (of van ieder ambt) is voor K. nog een brug te ver. Het woord ‘sacramenteel’ of (vaker gebruikt) ‘sacramentalistisch’ komt vooral in negatieve combinaties voor (‘middeleeuws’, ‘klerikalisme’). Waarom eigenlijk, vraag ik me af, wanneer toch ook K. de bisschop ziet als ikoon van de *Episkopos* Christus en van het omzien van God naar zijn mensen? De taal van de ikoon is de taal van het sacrament.

Nu ik de woorden ‘omzien naar’ heb laten vallen veroorloof ik me een kleine uitweiding. Juist aan dit aspect van het ambt van de bisschop als *pastor pastorum* is K. veel gelegen. Hij leidt het af van de betekenis van het Griekse ww. επισκεπτομαι. Nu vind ik theologie baseren op etymologie een hachelijke zaak. Het kan zijn dat het Griekse ww. επισκεπτομαι oorspronkelijk de connotatie had die in het Nederlandse ‘omzien naar’ klinkt. Maar had het die connotatie nog toen het zn. επισκοπος gebruikt ging worden voor een bestuurlijke functie? Moet men niet ook rekening houden met de semantische ontwikkeling van woorden? (Vgl. H.Küng en zijn behandeling van εκκλησια).

Bij deze wat marginale uitweiding wil het laten.

Utrecht, 21 januari 2004

Ton van Eijk